

Hrvatska u Prvom svjetskom ratu - Bojišta, stradanja, društvo

Prvi svjetski rat obilježio je početak 20. stoljeća Europe i svijeta te oblikovao njihovu budućnost. Hrvatske zemlje dočekale su rat u sastavu Austro-ugarske Monarhije, a zbog svoga geostrateškog položaja, nacionalnih interesa i veza njihova sudbina usko je vezana upravo za ishod rata. Hrvatski vojnici sudjelovali su na svim važnijim bojištima u sklopu Austro-ugarske vojske, a iako je rat zaobišao Hrvatsku ona je platila težak danak u ljudstvu te su se ratne potrebe katastrofalno odrazile na njenom gospodarstvu. U samome ratu hrvatski interesi nisu mogli doći do izražaja ili imati ikakvog utjecaja na politiku što je dovelo do pasivnosti i antiratne klime. Kraj rata donio je raspad stare Monarhije i hrvatske zemlje, gospodarski iscrpljene i na strani poraženih našle su se na razmeđu dva imperijalizama i ideja jugoslavenstva te su se morale okrenuti prema istoku i Srbiji kao pobjednici rata.

Kad govorimo o Hrvatskoj u kontekstu Prvoga svjetskog rata, ne treba biti povjesničar da bismo znali da su Hrvati bili na strani Austro-Ugarske Monarhije. Austro-Ugarska je pak bila na strani Centralnih sila. Stara Monarhija ušla je u taj sukob razapeta između složenih unutarnjih problema među svojim mnogobrojnim narodima te vlastitim ambicijama na Balkanu, a upravo zbog svog geostrateškog položaja, nacionalnih interesa i etničke strukture sudbina hrvatskih zemalja usko je vezana za sudbinu Monarhije i ishod rata.

Rad će analizirati položaj Hrvata i zbivanja u hrvatskim zemljama za vrijeme rata kroz nekoliko važnih čimbenika, a to su sudjelovanje hrvatskih vojnih jedinica u ratnim sukobima, utjecaj ratnih zbivanja na hrvatsko gospodarstvo i društvo te žrtve i gubitke koje je rat donio.

Hrvati u ratnim sukobima

Kraj 19. i početak 20. stoljeća bio je veoma turbulentno razdoblje u svjetskoj povijesti. To je vrijeme mnogih manjih sukoba, nacionalnih previranja i neriješenih pitanja među državama. Prvi svjetski rat logična je posljedica tih mnogobrojnih frustracija, podjela i nezadovoljenih interesa.

Znalo se da je politički nestabilno područje balkanskog "bureta baruta" jedno od potencijalnih mjesta izbijanja sukoba. Nakon ubojstva Franje Ferdinanda u Sarajevu upravo to se i dogodilo kad je Austro-Ugarska

okrivila Srbiju, a ova odbila njen ultimatum što je izazvalo objavu rata. Zbog kompleksnog spleta sporazuma, interesa, političkih težnji i dogovora uskoro je cijela Europa bila uvučena u ratni sukob te se on proširio na cijeli kontinent, a onda i svijet. (Horvat,1967:17-32)

Hrvatski vojnici kao dio austro-ugarskih vojnih postrojbi istaknuli su se na balkanskom, galicijskom i talijanskom bojištu. Iako ih je bilo i na drugim bojištima ova tri bojišta najvažnija su budući da je na njima bilo najviše Hrvata.

Da se još pozabavimo statističkim podacima na samom početku rata. Hrvati su činili 10% stanovništva Monarhije, a mobilizacija stanovništva kreće netom nakon atentata. Iako su predstavljali tek 10% stanovništva, u cjelokupnoj su vojsci 13-14% vojnika činili Hrvati.

Hrvati su u sklopu austro-ugarske vojske sudjelovali s najmanje 7 divizija. Te su hrvatske divizije unovačene odmah na početku rata. Treba napomenuti kako u te divizije nisu ubrojane hrvatske čete iz Međimurja, Baranje i Bačke. Cijela Austro-Ugarska u ratu je raspolagala sa 48 divizija. Ako se pribroje još neke brigade i formacije, taj se broj penje do 60. (Pavičić, 1998:247)

Ukupno 16 korpusnih oblasti bilo je raspoređeno u Austro-Ugarskoj, a 13. je obuhvaćao Bansku Hrvatsku. On se sastojao iz 36. i 7. pješачke divizije i iz 42. hrvatske domobranske divizije. Taj 13. korpus ratovao je na balkanskom bojištu protiv Srbije da bi se 1915. prebacili na istočno bojište u Bukovini i Galiciji, a 1918. prebačeni su na tirolsko bojište. (Skupina autora, Perić, 2005:604)

Ovdje nikako ne smijemo zanemariti hrvatski narod koji je obitavao na dalmatinskom području. Oni su austro-ugarskoj vojsci dali jednu diviziju. Na prvi bi se pogled reklo da su oni bili nevažni u ratu, ali značaj se hrvatskog naroda iz Dalmacije ogledao u tome da su davali veliki kontingent vojske u Austro-ugarsku ratnu mornaricu. (Pavičić, 1998:247-249)

Blokiranje Otrantskih vrata od strane Antante dovelo je do toga da se borbene akcije austro-ugarske ratne mornarice vode isključivo na Jadranu. Također je znatan broj Hrvata služio i u austro-ugarskom ratnom zrakoplovstvu koje se počelo organizirati već 1909. Zapovjednik austro-ugarskog ratnog zrakoplovstva od 1911. do kraja Prvog svjetskog rata bio je Milan Uzelac, rodom iz Komorna u Banskoj Hrvatskoj. (Skupina autora, Perić, 2005: 604)

Pavičić navodi da je Hrvatska u Prvom svjetskom ratu imala ogromne ljudske gubitke. On pokazuje podatak da je tijekom cijelog rata poginulo 1,2 milijuna Hrvata. Taj podatak treba kritički i sa zadržskom uzeti. U literaturi se rijetko kada navodi podatak o stradalim Hrvatima te ćemo se morati osloniti na druge autore prilikom razmatranja istih.¹

Odmah na početku rata hrvatske postrojbe sudjelovale su u ratnim zbivanjima na balkanskom bojištu i to u Cerskoj bitci. Hrvatske čete 13. korpusa borile su se na sjeveroistočnim obroncima Crnoga Vrha. Posebno su se istaknule četiri pukovnije – 16., 53., 78. i 79. Čak ni dobre predstave hrvatskih vojnika nisu imale toliko moći da uspiju pridonijeti austro-ugarskoj pobjedi. Srpska vojska ipak je izašla kao pobjednik iz te bitke.

Hrvati su sudjelovali i u Kolubarskoj bitci godinu kasnije. Hrvatska 7. pješačka divizija borila se na Kolubari, a kasnije im se priključila i 9. divizija. Satnik Matija Murković prodro je sa svojim četama i uz pomoć dva topa koja je dobio od natporučnika Maxa Moritcha te uspio zauzeti Baćinovac. Prilikom zauzimanja Baćinovca odbacio je neprijateljske snage i zarobio oko 1000 neprijatelja. Teške borbe na Kolubari vodile su 36. pješačka divizija i 42. domobranska divizija. (Pavičić, 1998:273-284)

Hrvati su djelovali i na talijanskom bojištu. Na krškoj visoravni Doberdobu posebno se istaknula zagrebačka 53. pješačka pukovnija, a na obroncima masiva Krna istaknula se karlovačka 96. pukovnija koja je odolijevala dugotrajnim napadima talijanske artiljerije. 30. lipnja 1915. talijansko pješaštvo kreće na položaje 2. gorske brigade gdje se posebno proslavio general-bojnik Lukačić. On je zaustavio cijelu talijansku 19. pješačku diviziju. Talijani su zbog manjka uspjeha prestali s napadima. (Kekez, 2010:92-96)

Hrvatske su se čete borile i u Galiciji, a tamo su se posebno istaknule karlovačka 96. pješačka pukovnija i srijemska 70. pukovnija. Jezgru je hrvatskih četa, pak, činio XIII. vojni zbor koji u borbe ulazi u veljači 1915. godine. Osim navedenih pukovnja, u Galiciji se borila i 7. pješačka divizija. Hrvati su se borili u bitci kod Lavova koja je bila jedna od najtežih i najkrvavijih. U toj se bitci istaknuo Petar Blašković koji je bio natporučnik 3.

1 Pavičićeva *Hrvatska ratna i vojna povijest* pisana je idealistički, romantičarskim stilom očigledno preuveličavajući brojke i važnost događaja u svrhu veličanja Hrvata. Literatura je prepuna izraza časno, junački, najžešće, za koje smatramo kako ne bi trebale biti dio ozbiljnog povijesničarskog rada. Tako Pavičić iznosi brojku da je Hrvatska imala oko pet milijuna stanovnika što je očito pretjerivanje. Uzevši u obzir razdoblje u kojem je pisana i snažan utjecaj kvistlinškog režima NDH na nju treba gledati vrlo oprezno i s velikom dozom propitivanja. Ipak, Pavičićeva ratna i vojna povijest se, zbog svoje opsežnosti i nedostataka sintezijskih radova o vojnoj povijesti i dalje smatra jednim od temeljnih djela hrvatske vojne historiografije te je zato i uzeta kao primjer i glavna literatura za ovo poglavlje.

bosansko-hercegovačke pješačke pukovnije. On u svojim memoarima navodi da su Hrvati ulagali svoje najbolje snage, isticali se hrabrošću itd. U bitkama kod Lavova poginuo je kapetan Martinović. O tome kako su se Hrvati snalazili u Brusilovljevoj ofenzivi saznajemo od pukovnika Delića. Hrvatska 25. domobranska pukovnija i karlovačka 26. borile su se u samom žarištu bitke. Stjepan Delić bio je zapovjednik zagrebačke 25. pukovnije. Zapovjednik domobranske divizije bio je Luka Šnjarić koji je 1915. bio ranjen. I druge naše domobranske pukovnije bile su izložene najtežim navalama. 25. domobranska pukovnija na početku ofenzive bila je razdijeljena u tri skupine. Ta se pukovnija istaknula svojom hrabrošću i u prijašnjim bitkama. Smatrali su ju jednom od najboljih austro-ugarskih četa. U njoj su se istaknuli brojni časnici, a osobito tadašnji general pješaštva Slavko Štancer. On je u jesen 1917. preuzeo zapovjedništvo 26. domobranske pukovnije. (Pavičić, 546-562)

Velik broj vojnika s galicijskog bojišta završio je u ruskom zarobljeništvu. O njihovoj sudbini reći ćemo nešto više kada budemo govorili o stradanjima i žrtvama.

Hrvatsko društvo u Prvom svjetskom ratu

Događanja u Hrvatskoj od 1914. do 1918. u mnogome su uvjetovana zbivanjima prije rata početka rata. Odnos političkih snaga i zastupljenost pojedinih stranaka u Saboru govori nam o raspoloženju prije rata te će imati važnu ulogu prilikom raspada Monarhije, budući da će upravo te stranke biti važan čimbenik u oblikovanju Države Slovenaca Hrvata i Srba.

Hrvatska je bila jedna od najnerazvijenijih zemalja Austro-Ugarske, a i među njima su postojale velike razlike. Dalmacija i područje nedavno uključene Vojne krajine bile su puno nerazvijenije od od starih područja Banske Hrvatske. Ipak u desetljećima prije rata zamjetan je gospodarski napredak i razvoj, očigledan pogotovo u razvoju željeznica i otvaranju poduzeća. Upravo s tom infrastrukturom i u tom stupnju razvoja one ulaze u Prvi svjetski rat koji je bio izuzetno štetan za ionako slabo gospodarstvo najviše zbog manjka radne snage i nestašica materijala i osnovnih proizvoda.

Životom u gradovima, a osobito Zagrebu dominira živahan građanski život zbog brojnih manifestacija u prvim godinama rata, a potom i zamor istim te teška životna situacija koja se mijenja pri kraju rata kada raspad Monarhije postaje neminovan te politički i društveni život ponovno zaživljuju.

Prve reakcije na rat i političko stanje u Hrvatskoj tijekom rata

Ubojstvo Franje Ferdinanda burno je odjeknulo čitavom Monarhijom izazvavši protusrpske nemire u Pragu, Budimpešti, Beču i drugim mjestima diljem Monarhije. Hrvatske zemlje, kojih se stanje u Bosni i Hercegovini, uloga prijestolonasljednika i događanja u Srbiji neposredno ticale, pri tome nisu bile iznimka.

U Zagrebu su nedugo nakon samog atentata održavani komemorativni skupovi u čast ubijenom prijestolonasljedniku, a na samoj političkoj pozornici došlo je do znatnih promjena koje su se ubrzo imale velikog odjeka i na događanja na ulici.

Smrću Franje Ferdinanda najviše su bili pogođeni frankovci² zbog oslonca na njegovo svojevrsno zagovaranje politike trijalizma. (Goldstein, 2003:220-223)

Politika trijalizma predviđala je podjelu Monarhije na tri djela - austrijski, ugarski i slavenski, koji bi obuhvaćao južnoslavenske narode u Monarhiji odnosno slovenske i hrvatske zemlje, Bosnu i Hercegovinu te Vojvodinu.

Ubrzo je došlo do protusrpskih demonstracija pod istaknutom ulogom Frankovaca i nemira na cijelom području Hrvatske. U Zagrebu su izbile protusrpske demonstracije, u Dubrovniku je napadnuto srpsko udruženje *Dušan Silni*, a u Đakovu i Slavanskom Brodu morala je intervenirati vojska.

Prilikom nemira napadnuti su i zastupnici Hrvatsko-Srpske Koalicije, a socijaldemokrati održali su skup protiv napada na srpsko stanovništvo. Brojni političari i ugledne osobe bliske jugoslavenskoj ideji kao što su Ivan Meštrović, Ante Trumbić i Frano Supilo, napustile su zemlju. Oni će rat provesti u emigraciji i odatle oblikovati, kao osnivači i predvodnici Jugoslavenskog odbora, daljnja politička zbivanja na području južnoslavenskih naroda u Austro-Ugarskoj. (Skupina autora, 2005:602-603)

Početak Prvog svjetskog rata i njegovi neposredni uzroci u odnosima Austro-Ugarske Monarhije sa Srbijom i politikom na Balkanskom poluotoku igrali su i ključnu ulogu za budućnost Hrvatske. Međutim, unatoč izravnim interesima na nacionalnom i gospodarskom planu na području Bosne i Hercegovine pa i Srbije, hrvatska politika nije imala gotovo nikakvog utjecaja niti se o njoj vodilo računa u težnjama Monarhije. (Goldstein, 2003:226)

Zbog toga ona je u rat ušla rastrgana između vjernosti Monarhiji te novim mogućnostima na istoku. Vojnici i stanovništvo nisu taj rat smatrali svojim te nisu imali želju ili volju da se bore i ginu za ono što su percipirali kao strane interese.

2 Pravaška stranka frankovaca zalagala se za reustroj Monarhije u kojemu bi i Slaveni dobili svoju jedinicu te su time bili bliski pogledima Franje Ferdinanda.

Teška gospodarska situacija te porazi na bojištima kao i sve veći broj žrtava rata već u posljednje dvije godine rata dovele su do velikog porasta dezertera i izbjeglica koji su radije bježali u šume nego riskirali da budu unovačeni. Poslije je sve to dovelo do pojave zelenog kadra, koji će osobito u Zagorju postati vrlo snažan pokret koji će ugrožavati sigurnost i institucije. (Goldstein, 2003:227-228)

Prvi politički potezi režima nakon atentata te kada je postalo jasno da je rat neizbježan bilo je uhićenje nepodobnih građana od koji su neki bili članovi različitih institucija ili imali mandatno mjesto u Saboru. Tako su se brojna uhićenja odvijala u okolici Pule, stotinu ljudi je zatvoreno u Dalmaciji, a od važnijih osoba na društvenoj i političkoj sceni uhićeni su bili Ivo Vojnović i Ante Tresić Pavičić. (Skupina autora, 2005:602-603)

Uvedena je i stroga cenzura te zabrana izlaska brojnim listovima, rada društvima, a na brojna mjesta u jedinicama lokalne uprave postavljeni su općinski komesari. Rad Sabora u ratno vrijeme bio je prilično sužen i neprestano izložen političkim pritiscima centralnih institucija.

14. lipnja 1915. bilo je prvo ratno zasjedanje Sabora. Sabor je imao osamdeset i osam mjesta od kojih je većina pripadala vladajućoj Hrvatsko-srpskoj koaliciji (48), a iza nje slijedili su Unionisti (12), Starčevićanci (11), Hrvatska stranka prava (9), HPSS(3), te tri samostalna starčevićanca i dva mandata iz osječkog kruga. (Skupina autora, 2005: 612-614)

Događanja na udaljenim bojištima i promjene koje su se već 1918. godine počele osjećati u Europi pa i u cijelom svijetu, rast radničkih pokreta i nezadovoljstva ratom i teškim životom civila, dotrajalost starih Carstava i ideje samoopredjeljenja probudile su i veliko zanimanje za događanja u svijetu. Tako je na kraju rata režim popustio u provođenju cenzure i represije te izlaze brojne nove novine i razvija se živa društvena i politička rasprava o stanju i budućnosti zemlje.

Gospodarstvo i društvo Hrvatske u ratu

Hrvatska je bila jedno od gospodarski najzaostalijih područja Austro-Ugarske Monarhije, kaskajući za industrijskim razvojem austrijskih i ugarskih zemalja. Prema podacima iz 1910. 68% poduzeća u Hrvatskoj bili su mali obrti s jednim zaposlenim, najčešće samim vlasnikom i članovima njegove obitelji. Tek 0.5% poduzeća imalo je više od 20 radnika. Većina stanovništva živjela je na selu i bavila se poljodjelstvom pa prema tome možemo zaključiti kako je Hrvatska u 20 st. ušla u predindustrijskoj fazi gospodarstva. (Goldstein, 2003:223)

Upravo to pogoduje razvoju zanatskih poduzeća kojih na području Banske Hrvatske ima 53 727 po popisu iz 1910., a o odnosu snaga i zapošljavanju govori nam i podatak da je poduzeća s jednim zaposlenim bilo 7978, 1900., a već 1910. 9161 dok je poduzeća s tri do pet zaposlenih bilo 2150 1900., a 1910. 3020. Zanimljiva je i činjenica kako je broj zaposlenih u ovim poduzećima 1900. bio 14 962, a 1910. 10 864. Jedan od razloga toga može biti i modernizacija koja je omogućila brz razvoj manjih poduzeća i smanjenu potrebu za radnom snagom. (Kovačević, 1972:238)

U industriji najviše radnika, njih 8611, zaposleno je u drvnoj industriji a zamjetne su industrija kamenja, gline, stakla i azbesta, potrošačka industrija i građevinska, sve zajedno 271 poduzeće zapošljavalo je 23604 radnika. Zanimljiva je tendencija ka krupnijim poduzećima zbog konkurencije i smanjenja cijena zbog razvoja tržišta. (Kovačević, 1972: 240-241)

Ipak krajem 19. stoljeća došlo je i do brojnih pomaka. O tome najbolje svjedoči izgradnja željeznica, jednog od najvažnijih preduvjeta industrijskog razvoja zemlje, s oko 1200 km željeznice 1890. na 2100. km 1918. (Goldstein, 2003:227)

Stanje u gospodarstvu nije se bitnije promijenilo do početka rata, a prevladavajuće industrije ostaju iste te se nastavlja rast poduzeća i zaposlenih te tendencije okrupnjavanja istih. Hrvatske zemlje u procesu su industrijalizacije i rasta koje možemo nazvati brzim. Ipak ona i dalje ostaje jedna od slabije razvijenih područja Austro-Ugarske.

Početkom rata i samih vojnih operacija te mobilizacijom od gotovo milijun ljudi na području Hrvatske i Bosne i Hercegovine dolazi do teške gospodarske situacije.

1916. uvedena je ratna privreda koja je imala katastrofalne učinke na gospodarstvo. Došlo je do rekvizicija poljoprivrednih viškova na selima što je osiromašilo seljaštvo i dovelo velik broj ljudi u ovisnost o lihvarima. (Goldstein, 2003:227)³

Potrebe rata i vojske izazvale su prvenstveno nestašicu radne snage, koja je donekle nadoknađena radom zarobljenika na poljima i u tvornicama, a potom i ratnog materijala.

Pogotovo je teška situacija bila sa sirovinama potrebnim za proizvodnju streljiva i drugih ratnih materijala što je vidljivo iz odnošenja zvona s osječke

gornjogradske crkve. (Sršan,1993:340) Istu sudbinu doživjeli su i bakreni krov dubrovačke katedrale te krov današnjeg Državnog arhiva u Zagrebu.

Osim prirodnih resursa civilno društvo zbog rekvizicija i racioniranja opskrbe 1915. pogodio je i opći manjak poljoprivrednih proizvoda što je izazvalo glad. Nedostajalo je i proizvoda široke potrošnje, napose onih tekstilnih. Da bi se stanovništvo prehranilo uvedeni su bonovi, tzv. krušne karte kojima je svaka osoba mogla dobiti 200 grama kruha dnevno. Zavladao je velika nestašica običnih namirnica kao što su grah i krumpir. (Skupina autora, 2005:607-609)

Došlo je do velikog porasta cijena hrane, tako imamo podatke iz ljetopisa Kapucinskog samostana u Osijeku da je jedan kilogram brašna koštao 4 krune, kilogram mesa 9-10 kruna, a krumpir 1 krunu i 50 filira te iskaze o strašnoj skupoći živežnih namirnica i nedostatku šećera, plina i petroleja. (Sršan, 1993:341)

Gubitci na bojištima i teška situacija u društvu, osobito nakon dolaska prvih ranjenika sredinom kolovoza 1914., doprinijeli su i brojnim društvenim i dobrotvornim akcijama za pomoć stradalima u ratu te obiteljima poginulih vojnika. Jedna od njih bila je akcija „Dadoh zlato za željezo“ 1941. Svrha akcije bila je prikupljanje pomoći za obitelji poginulih vojnika tako što bi građani davali svoj zlatni nakit i u zamjenu dobivali željezni. Prije predaje nakita on se davao na procjenu, a najmanja količina za donaciju bila je pet kruna. Akcija se vršila u prostorijama Prve hrvatske štedionice.

1915. stanovnici Zagreba pomagali su obiteljima poginulih tako što su zakucavali čavlice u deblo lipe. Slične akcije provedene su i u Puli, u Jastrebarskom, a u Sinju su posadili drvored za unovačene vojnike. Broj stabala odgovara broju unovačenih vojnika 1917. (Jurić, 2011:4-9)

Zbog ratne opasnosti i nestašice hrane, pogotovo u siromašnim krajevima Istre, Hercegovine i Slovenskog primorja, započela je prilično razvijena humanitarna akcija zbrinjavanja djece i osiguravanja prehrane. Akcijom su rukovodili Josip Šilović, Đuro Basariček i Zvonimir Pužar. U akciju su se uključili i franjevci pod vodstvom fra Didaka Buntića spasivši 17 000 djece iz Hercegovine. Sve zajedno u sjevernu Hrvatsku iz siromašnih krajeva prebačeno je preko 20 000 djece. (Skupina autora, 2005:608-609)

Zbog ratne opasnosti velik broj stanovništva u ugroženim područjima u Istri u okolici Pule je iseljen u Austriju, Češku i Moravsku.

3 Uspoređujući podatke o zaduženosti u poljoprivredi 1900. i 1910. vidljivo je golemo povećanje koje u gotovo svim vrstama zaduživanja prelazi 100% ponajviše u mjeničnim dugovima i zajmovima za obveznice. Prema tome možemo zaključiti kako je velik broj seljačkog stanovništva bio u dugovima kako bi mogao osigurati opstanak. Ratno stanje, nedostatak radne snage i rast cijena lako su povećali ovu tendenciju i doveli seljačko stanovništvo u težak položaj. (Kovačević, 1972: 240-241)

Stradanja u Prvom svjetskom ratu

Stradanja vojnika i zarobljenika

Glavni problem pri određivanju stradalih vojnika iz hrvatskih zemalja njihova je prostorna disperzija na gotovo svim bojištima.

Najviše hrvatskih vojnika u sastavu austro-ugarske vojske bilo je zarobljeno na balkanskom i istočnom bojištu, a razlozi su se pretežno svodili na nemotiviranost za borbu i branjenje interesa Austro-Ugarske. Svjedočanstva o lošim uvjetima i zarobljeništvu Hrvata objavio je Gabro Cvitanović, franjevac, koji je u to zarobljeništvu dospio kao vojni svećenik kao i Mile Budak, književnik (poslije pripadnik ustaškog pokreta), koji je bio časnik austro-ugarske vojske.

Treba spomenuti španjolsku gripu koja je stigla i u Hrvatsku. Španjolska gripa pojavila se u Osijeku u prvim jesenskim tjednima 1918. godine i u početku nije smatrana veoma opasnom bolešću. Osim vojnih stradanja, pandemija te smrtonosne gripe bila je dodatni otežavajući čimbenik. Točan broj oboljelih i preminulih od španjolske gripe u Osijeku teško je utvrditi zbog nedostataka izvora i činjenice da nisu svi oboljeli potražili liječničku pomoć, odnosno da se nisu liječili i umirali u bolnici. U Osijeku, kao i drugdje, nikakve preventivne mjere i medicinska djelatnost nisu suzbile epidemiju španjolske gripe; ona je nestala prirodnim putem, naglo i neočekivano kao što se i pojavila.⁴ (Vonić, 2014: 224 – 225)

1915. godine započinje evakuacija „Niških“ zarobljenika austro-ugarske vojske. Sama evakuacija počinje 19. listopada i vodila je preko Kosova do Valone u Albaniji. Uzima se brojka oko 60 000 zarobljenika između ostalog i austrijskih časnika, a tu prvu rutu iz Niša prema Valoni preživjelo je 23 500 vojnika. Do Asinare gdje su bili prebačeni umrlo je još 5 462 vojnika zrobljenika.

Naravno, tu nije bila riječ samo o Hrvatima nego i ostalim južnoslavenskim narodima. Istočno bojište bilo je u velikoj mjeri zastupljeno vojnicima južnoslavenskih zemalja pa tako imamo brojku od 200 000 ratnih zarobljenika. Dobar dio tih vojnika trebao je tvoriti Jadransku legiju koja bi, u službi Antante, ratovala protiv Njemačke i njezinih saveznika. Posredstvom i nagovorom zarobljenici su pristali na formiranje novog odreda pa su 1917. godine u Odesi uređene postrojbe. Formirana je prva srpska dobrovoljačka divizija te su njihovi članovi morali odati vjernost srbijanskom kralju. Takav postupak naveo je Hrvate na pobunu i nisu htjeli primiti šajkače niti položiti

4 Mobilizacija velikog broja ljudi koji su boravili u skućenim prostorima namijenjenim znatno manjem broju vojnika, bilo da je riječ o vojnim kampovima gdje su se uvježbavali ili brodovima i vlakovima kojima su prevoženi do ratišta, te loši higijenski uvjeti uz nedostatan broj liječnika, uzrokovali su pojavu gripe. (Vonić, 2014: 224 – 225)

zakletvu srbijanskom kralju. Srpski časnici kao i kozaci napali su zarobljenike, u najvećoj mjeri Hrvate, ubivši trinestoricu i ranivši veći broj. Taj pokolj u Odesi nagnao je masovni disidentski pokret zbog čega je početkom 1918. godine prestao postojati.⁵ (Skupina autora, Perić, 2005: 603 – 605)

Stradanja vojnika s područja Slavonije i Baranje u austro-ugarskim postrojbama

Početkom 1918. godine stanje na ratištu bilo je nakon četiri godine ratovanja relativno povoljno za Centralne sile. Austro-ugarska je vojska u to vrijeme imala oko 4,5 milijuna vojnika, od čega je 3 milijuna bilo na fronti. Velik broj poginulih uzrokovan je lošim naoružanjem i u velikoj mjeri konzervativnom i zastarjelom vojnom taktikom. Na inicijativu Miroslava Kulmera, hrvatski su vojnici dobili poseban status unutar mađarskog Honvéda. Naime, iako je hrvatsko domobranstvo bilo podređeno Ministarstvu za zemaljsku obranu u Budimu, nosilo je naziv Kraljevsko hrvatsko domobranstvo i zapovjedni jezik bio je hrvatski.

1915. godine Italija je stupila u rat na strani Antante, formirano je novo jugozapadno bojište koje se protezalo od švicarsko – talijansko – austrijske granice. Centralne sile, koju su zajednički vodile njemačke i austrougarske snage, ustalile su novu frontu na Piaveu, pri čemu su se istakle i dvije hrvatske jedinice – 1. pješačka jedinica u skupini Scotti te 7. planinska brigada. U tim godinama uzima se 600 000 – 700 000 poginulih i stradalih s obje strane.

O stradanju hrvatskih vojnika na tom bojištu svjedoče brojni grobovi koji su nastajali na bojnim linijama. Sveukupne vojne operacije i broj mrtvih vrlo je velik za relativno malen prostor. Specifičnost ovog bojišta bio je izuzetno težak planinski teren i nepogodno vrijeme, tako da su brojni vojnici na obje strane stradavali od lavine. Organizirane su posebne jedinice sa skijama, a na tom se bojištu nalazio i najviši rov u ratu, smješten na vrhu Ortler na visini od 3.900 metara. Uz glavno sudjelovanje na ovom bojištu, zanimljivo je kako 1917. godine u borbama na Srednjem Istoku sudjeluju među jedinicama austrougarskog brdskog topništva i Hrvati poslani kao pomoć Turcima. (Novosel, 2010: 275)

Ukupna stradanja i sudjelovanja

Od Galicije protiv Rusije pa do Soče i borbe protiv Italije Hrvati su sudjelovali na više manje svim europskim bojištima. Imamo navode kako je jedan dio Hrvata, prvenstveno iz SAD-a, sudjelovao u postrojbama Antante pa čak i neki bjegunci iz austro-ugarskih postrojbi.

„Od 1914. do 1918. stradalo je oko 137.000 vojnika iz Hrvatske, a još oko 109.000 stanovnika, uglavnom civila,

5 Zbog ovakvih događaja i ovakvog oblika torture hrvatskih vojnika u zarobljeništvu teško možemo odrediti egzaktn broj sveukupno stradalih.

umrlo je od raznih epidemija i gladi. Za usporedbu, u Drugome je svjetskom ratu stradalo ukupno oko 299.000 hrvatskih građana.” (Ivo Goldstein, 12. studenog 2011.)

Goldsteinov navod treba uzeti s rezervom ako uzmemo u obzir samo ratni kontekst. Ako se ratna stradanja prošire i na epidemije i loše uvjete koji su bili izravni krivci za povećan mortalitet, možemo prihvatiti najveće brojke stradalnika. Ipak, teško je uzimati određene egzaktno brojke stradalih vojnika zbog njihove disperzije kroz čitava bojišta. Uzimamo li i u obzir svu djecu koja su bila premješšana, kao ona u srpnju 1917. do rujna 1918. gdje je bilo sveukupno 16 349 djece koja su odvedena u Bansku Hrvatsku, a neka od njih umrla su od gladi i loših uvjeta; nalazimo čitav spektar ljudskih patnji izravno prouzrokovanih ratom.

Važan čimbenik su i iseljništvo i zarobljeni vojnici u ratu. Ako uzmemo termin „stradanje“ kao manifestaciju gubitka doma, vlastite slobode, osnovnih ljudskih potreba, broj „stradalih“ može ići preko 200 000 ljudi⁶.

Zaključak

Prvi svjetski rat započeo je pucnjevima u Sarajevu kojima je ubijen austro-ugarski prijestolonasljednik, u regiji koja je izravno povezana s hrvatskim zemljama blizinom, etnicitetom i samim gospodarskim i političkim interesom.

Hrvatska ipak u okviru Monarhije nije imala nikakav utjecaj na upravo ta događanja niti je mogla istaknuti ili se boriti za svoje interese što je dovelo do apatije i podijeljenosti u društvu, ponajprije na političkom polju. To će pred kraj rata dovesti do pada Monarhije i stvaranje nove zajednice južnoslavenskih naroda.

Gospodarski nerazvijena Hrvatska vrlo je brzo osjetila danak rata, ponajprije u akvizicijama na selu, gladi i nedostatku radne snage najviše u poljoprivredi.

Velik broj stanovništva bio je unovačen i borio se na svim važnijim frontama Prvog svjetskog rata u okviru 36. i 7. pješачke divizije te 42. domobranske divizije, uz brojne manje čete i veliku zastupljenost u mornarici. Hrvatske postrojbe posebno su se istaknule na balkanskom, galicijском i talijanskom ratištu.

Gubitci, iako promatrani sa zadržkom, bili su vrlo veliki, prema određenim procjenama preko stotinu tisuća hrvatskih vojnika ostavilo je svoje živote na ratištu, a gotovo jednako toliko civila umrlo je od gladi i bolesti, posebice španjolske gripe koja je u Europi odnijela više života od samog rata.

6 Od dr. Slavka Pavišića pa do profesora Goldsteina razne su manifestacije i brojke stradalih Hrvata. Uz problematiziranje riječi „stradanje“ koja, kako je navedeno u ovome radu, ne mora nužno značiti smrtno stradavanje nego gubitak doma i osobne slobode; imamo razne procjene ukupnih brojk.

Summary

Filip Đukić, Marko Pavelić and Silvijo Šaur, Croatia in World War I – fronts, casualties, society

World War I marked the beginning of the 20th century for Europe and by extension for the entire world and significantly shaped its future. In the time of the breakout of the war, Croatia was part of the Austro-Hungarian Monarchy. Due of its geo-strategic position, national interests and close ties with the Empire, the fate of Croatia was depending on the outcome of the war. Croatian soldiers took part on all major fronts as part of the Austro-Hungarian army, and although the war bypassed Croatia, the country paid a heavy toll in form of casualties, while the war itself had a disastrous impact on its economy. During the war Croatian interests could not come to the fore, or have any influence on politics, which led to passivity and anti-war sentiment in the country. The end of the war brought about the collapse of the Austro-Hungarian Monarchy. Croatia, on the defeated side and economically exhausted found itself at the crossroads of two imperialisms and the Yugoslav idea and was forced to turn towards the east to Serbia.

Literatura

1. Horvat, Josip, *Prvi svjetski rat : panorama zbivanja 1914-1918*, Stvarnost, Zagreb, 1967.
2. Pavičić, Slavko, *Hrvatska ratna i vojna povijest*, Nakladničko trgovačko društvo Mato Lovrak, Zagreb, 1998.
3. Kekez, Hrvoje, *Bitke prekretnice hrvatske povijesti*, Mozaik knjiga, Zagreb, 2010.
4. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb, 2003.
5. Sršan, Stjepan, *Osječki ljetopisi 1686.-1945.*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1993.
6. Skupina autora, *Povijest Hrvata*, II knjiga, ŠK, Zagreb, 2005.
7. Jurić, Mirjana, *Zagreb u prvom svjetskom ratu - povijesne novine kao izvor za istraživanje socijalne povijesti*, Liberallrium: časopis za povijest pisane riječi, knjige i baštinskih ustanova, Vol.2 No.2 Travanj 2011.
8. Kovačević, Ivan, *Ekonomski položaj radničke klase u Hrvatskoj i Slavoniji 1867.-1914.*, Institut za savremenu istoriju i NIP Export-press, Beograd, 1972.
9. Vonić, Maja, *Španjolska gripa u Osijeku 1918.*, *Scrinia slavonica 14 (2014) (izvorni znanstveni rad)*
10. Novosel, Filip, *Hrvatsko – slavonske postrojbe u sastavu austrougarske vojske za vrijeme Prvog svjetskog rata*, *Scrinia slavonica 10 (2010), (izvorni znanstveni rad)*